

KLASSIEKERS

Michel Vovelle en Philippe Ariès

Pim den Boer

Bij het schrijven van een scriptie slaat het uur van de waarheid. Op dat moment moet blijken wat de student nu eigenlijk geleerd heeft in de voorafgaande jaren. Tentamens hebben iets vrijblijvends en werkcolleges geven een training in onderzoeksvaardigheden binnen een vast stramien. Pas door het schrijven van een scriptie wordt de student op zichzelf teruggeworpen. Dan wordt duidelijk wat het verschil is tussen een algemeen onderzoeksverslag en een persoonlijke bijdrage. Deze bij uitstek leerzame fase van studie beleefde ik thans meer dan twintig jaar geleden in Leiden. Met animo had ik de hoorcolleges gevolgd. Eruditie, overzicht en gevoel voor de treffende anekdote - dat straalden de meeste colleges uit, ieder in eigen stijl, over de Amerikaanse buitenlandse politiek van de geboren verteller J.W. Schulte Nordholt, of over het ontstaan van de sociale geschiedenis van de geleerde omnivoor C. Offringa. Naderhand zouden bij het lesgeven de oude collegedictaten zeer van pas komen. Echter, de vraag 'hoe schrijf ik een scriptie', werd geheel niet aan de orde gesteld. Daar moest jezelf maar achter zien te komen.

Mijn interesse voor de Franse geschiedenis was gewekt door de geëngageerde hoorcolleges van B.W. Schaper over het syndicalisme in Frankrijk en de pittige werkcolleges van H.L. Wesseling over De Gaulle. Op aanraden van Wesseling schreef ik een werkstuk over Henri Hauser, een vergeten pionier van de economische geschiedenis wiens reputatie volledig overschaduwd was geraakt door zijn beroemde opvolger aan de Sorbonne, Marc Bloch. Het betekende een leerzame eerste kennismaking met de Franse historiografie aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Mijn promotieonderzoek zou op dat terrein komen te liggen.

Huizinga's cultuurgeschiedenis was toentertijd niet in de mode. De '*histoire des mentalités*' werd door I. Schöffer onder de aandacht van studenten gebracht: Lucien Febvre, Robert Mandrou, Philippe Ariès, Michel Foucault (in Engelse vertaling): de geschiedenis van de zintuigen, van liefde en gezin, van de houding ten opzichte van het kind, van de heksenvervolgingen, van de waanzin... Fascinerende onderwerpen maar op welke wijze te benaderen? In Frankrijk voerde de kwantitatieve, of beter, de seriële geschiedenis de boventoon. De voorkeur ging uit naar reeksen van gelijksoortige bronnen die chronologisch en geografisch geordend en vergeleken konden worden. Ik raakte zeer onder de indruk van het proefschrift van de jonge ster aan het Franse firmament, Michel Vovelle: *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle* (Paris 1973). Dat werd bij het schrijven van de scriptie mijn klassieker. Het was bepaald geen gemak-

kelijk boek, maar als je het gevoel hebt dat je in Nederland de eerste bent die zich door deze zevenhonderd pagina's vol met grafieken weet heen te werken, geeft dat een jong student natuurlijk vleugeltjes.

Vovelle bestudeerde een zeer groot aantal achttiende eeuwse testamenten in de Provence. Het testament is een schitterende bron voor de bestudering van tal van historische vragen. Het opstellen van een laatste wil gebeurde niet alleen om aardse zaken te regelen maar ook om met God in het reine te komen. De testateur riep de steun van de kerk en nabestaanden in om zich van een plaatsje in de hemel te verzekeren. In de aanhef van het testament wordt de hulp van Jezus, Maria en de heiligen aangeroepen, ook wordt het verloop van de begrafenisplechtigheid vastgelegd, de keuze van de begraafplaats, de stichting van een bepaald aantal of zelfs eeuwigdurende missen, 'ter lafenesse' van de ziel van de gestorvene, donaties aan de armen en broederschappen op voorwaarde dat er veel gebeden zal worden. Vorm van de formuleringen en de omvang van de wensen tot religieuze handelingen in de testamenten leveren kwantificeerbare elementen om de ostentatieve religiositeit van de provençaalse bevolking in de achttiende eeuw in kaart te brengen. Op grond van in totaal 20.000 testamenten werden Marseille en enkele andere plaatsen zorgvuldig, met de hand, uitgespit. De computer werd nog niet gebruikt. Zonder laptop, gewapend met enkel pen en papier, was een schare studenten door Vovelle eropuit gestuurd. De gegevens werden derhalve door 'nègres' (slaven) uitgesplitst en op fiches gezet, waarna de professor kon gaan optellen, aftrekken, delen en vermenigvuldigen. De representativiteit van de bron was in bepaalde streken ongekend. Daar bleken niet alleen 60 tot 70 % van de mannen, maar ook 40 tot 50 % van de vrouwen een testament te maken. Ik was verrukt en haastte mij om eenzelfde soort van onderzoek te gaan doen. Op zoek naar een seriële bron voor de houding ten opzichte van de dode en de dood ten tijde van de Republiek belandde ik in de schepenbank-archieven te Maastricht. Van huisuit niet vertrouwd met de katholieke geloofspraktijk, werd ik niet alleen door de barokke testamenten van rijke dames uit Roermond en Venlo, maar ook door de behuizing van het Rijksarchief in de Dominicanerkerk in de juiste gemoedstoestand gebracht. Maar, zo gaat het in het leven, op het hoogtepunt van gelukzalige werkroes, begonnen toch ook de twijfels te rijzen.

Vovelle had zijn uitkomsten gegroepeerd rond de tegenstelling van '*piété baroque*' en '*déchristianisation*'. Hij vond in de testamenten een duidelijke afname van de vrome formuleringen en clausules. Lang voor de Revolutie was derhalve de ontkerstening al begonnen, aldus Vovelle. Maar wat betekende die afname nu eigenlijk? Was de vermindering van de ostentatieve religiositeit wel een teken van ontkerstening? Gaat het niet veeleer om een verandering van stijl en gebruiken in het geloofsleven? De Jansenisten waren niet de enige die in de eeuw van de Verlichting met succes een verinnerlijking van het geloofsleven voorstonden.

Tegenover de twijfels over de interpretatie der cijfers stond een groeiend prestige van de seriële mentaliteitsgeschiedenis. Door de introductie van kwantitatieve gegevens, door de tabellen en grafieken was het aanzien van de

bestudering van dit soort 'softe' vragen toegenomen. De verwijten van onwetenschappelijkheid waardoor je op verhitte dispuutbijeenkomsten in het nauw gebracht werd door medestudenten die het populaire hoofdvak sociaal-economische geschiedenis gekozen hadden, konden thans effectief beantwoord worden. Niet alleen de onderbouw maar ook de bovenbouw kon blijkbaar op harde, verifieerbare wijze bestudeerd worden. Met Vovelle kon je in discussies je mannetje staan, met de sprankelende maar weinig systematische werken van Philippe Ariès was dat nooit gelukt.

Ariès was de teruggang van pieuse bepalingen in de testamenten al eerder opgevallen. In de jaren zestig had hij met zijn vrouw in Parijs de nodige testamenten bestudeerd, maar hij had niet zitten tellen - dat is niet de stijl van Ariès. Hij had op grond van gevoelige en originele observaties verrassende en stimulerende conclusies getrokken. De uitgebreide testamentaire regelingen in de vroege perioden zouden, aldus Ariès, eigenlijk uit wantrouwen ten opzichte van de nabestaanden voortspuiten. In het moderne affectvolle gezin was het respect en de liefde voor de dode zo groot dat dergelijke testamentaire voorzorgsmaatregelen niet meer nodig waren geweest. Deze en andere suggestieve interpretaties van Ariès, over het verlies aan zelfbeschikkingsrecht van de stervende, over de ontkenning van de rouw, over de verandering in de houding ten opzichte van begraafplaatsen zouden later hun plaats vinden in zijn grote werk *L'Homme devant la mort* (Paris 1977). De ideeën van Ariès deden het goed bij een breed publiek maar zij wekten slechts irritatie bij de spraakmakende 'scientistische', door kwantificatie gefascineerde historici. Het was vóór de 'linguistic turn' van de historische wereld, vóór de populariteit van het narrativisme.

Achteraf bezien is het grootste belang van het werk van Vovelle gelegen in de strenge methodische vingeroefening. Het fragiel onderbouwde werk van Ariès daarentegen blijft stof tot overdenking bieden en dwingt tot plaatsbepaling in de tijd. Vovelle wil weten hoe een uurwerk in elkaar zit, Ariès hoe laat het is. Bij Vovelle leer je onderzoeksvaardigheden, bij Ariès krijg je interessante vragen. Klassieker of niet, Vovelle past in een onderzoeksprogramma en Ariès niet.